

Zimování husí na Nových Mlýnech

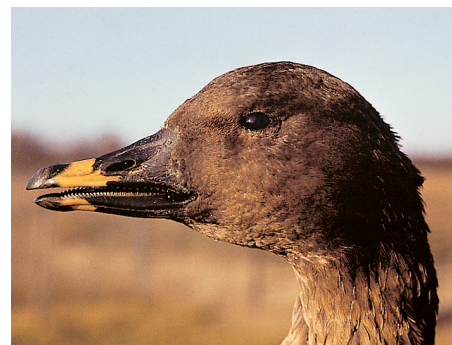
Miroslav Šebela

V naší přírodě nemáme obvykle možnost prožívat fascinující pohledy na migrující stáda kopytníků, masové tahy ryb nebo na přemnožené roje žravých sarančat či jiného hmyzu. I když naši země protahují od severu k jihu i naopak statisíce různých živočichů, není tento fenomén pro běžného pozorovatele nijak zvlášť patrný a obvykle jen specialisté na určité skupiny se v jejich migračních rytmech orientují a mohou je sledovat a zkoumat. Migrace živočichů má kromě různých biologických, etologických, geografických a mnoha jiných dimenzí ještě jednu kvalitu: jde o zcela ojedinělou estetickou záležitost. Pozorovat velké množství jedinců stejného druhu, zvlášť v situacích, kdy jsou vedeni migračními instinkty a chovají se podle pravidel stáda nebo hejna, působí zcela odlišně, než když vnímáme pozorování samotných zvířat, rodinek a tlup. V našich zeměpisných šířkách se opravdu nemůžeme kochat pohledem na táhnoucí stáda velkých savců, ale přece jen se nám nabízí několik příležitostí užít si pohledu na mimořádné počty vyšších obratlovců, a to některých druhů ptáků.

Snad každý někdy pozoroval na drátech elektrického vedení hejna vlaštovek obecných (*Hirundo rustica*) nebo pulzující tmavý oblak na obloze, který vytvořily tisíce špačků obecných (*Sturnus vulgaris*). Tito drobní ptáci, i když jejich hejna mohou čítat statisíce hlav, nepůsobí tak impozantně jako větší druhy, např. havrani polní (*Corvus frugileus*), jejichž zimní koncentrace a každodenní přesuny z nocovišť už mohou atmosféru velkých přesunů navozovat.

V ČR ale existuje jedna lokalita, která už mnoho let nabízí možnost kontaktu s migrujícími obratlovci a která je plně srovnatelná s těmi nejatraktivnějšími tahovými lokalitami kdekoli ve světě. Je to střední nádrž vodního díla Nové Mlýny na řece Dyji, neslavně známé megalomanské stavby, která zničila velkou část dyjské nivy včetně jedinečných lužních lesů, mokřadů a aluviálních luk. Tyto tři nádrže byly

postaveny v letech 1975 až 1989 a v současnosti představují celkem asi 3 000 ha vodní plochy. Zatímco horní nádrž, nazvaná bez akceptování místopisu Mušovská (528 ha), a dolní Novomlýnská (1 668 ha) mají charakter volné vodní pláně bez ostrůvků a jsou kromě ryb pro vodní ptactvo i jiné obojživelné živočichy málo atraktivní, střední nádrž nazvaná Věstonická (1 031 ha) se od obou liší v mnoha směrech. Především do ní kromě Dyje ústí další dvě řeky, Jihlava a Svratka, což má velký význam z hlediska kvality vody, ukládání sedimentů i potravní nabídky. Tato nádrž je poměrně mělká a při provozní hladině se v ohrázeném území nachází 26 ostrůvků. Už v projektech byla označena za „klidovou pro ptactvo a ryby“ a s tímto břemenem se těžce vyrovnává po celou dobu své existence, neboť prvořadá vodohospodářská funkce zájmy ochrany přírody nechce respektovat.

Podle zbarvení zobáku se rozpoznávají jednotlivé poddruhy husy polní (*Anser fabalis*). Na snímku husa polní jamalská (*A. f. rossicus*), která s husou polní evropskou (*A. f. fabalis*) tvoří naprostou většinu hus polních, které u nás zimují

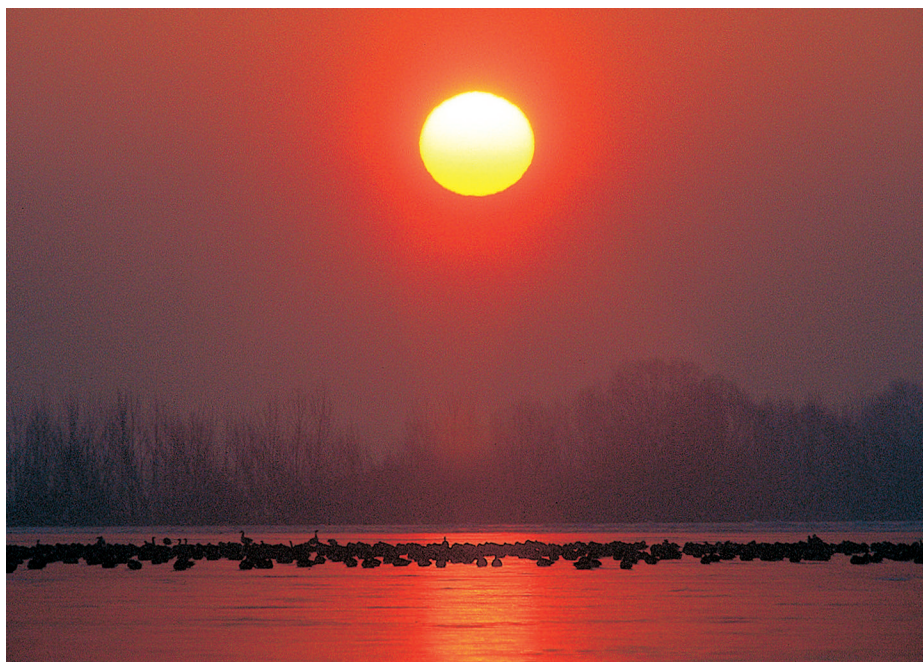
Střední nádrž měla velmi komplikovaný vývoj, který značně ovlivnil i vývoj místní bioty a zvláště hnízdění mnoha druhů vodního ptactva. Po prvním napuštění v r. 1983 došlo k havarijnímu stavu na ohrázení, nádrž musela být vypuštěna, po tři roky opravována a znovu napuštěna. V tomto období začal na obnaženém dně jedinečný a v evropských poměrech jen těžko porovnatelný proces přirozené obnovy, při němž se velmi rychle pokryla všechna vhodná místa porosty vrb a topolů. V nich začaly úspěšně hnízdit i volavky popelavé (*Ardea cinerea*), volavky červené (*A. purpurea*) a v letech 1984–1988 i kolpíci bílí (*Platalea leucorodia*). Napuštěním byly tyto porosty zničeny, ale v rámci revitalizace nádrže a výstavby umělých ostrovů v letech 1996 až 2001 byla úroveň hladiny opět snížena a proces přirozené obnovy se znovu nastartoval. To vše se už odehrávalo v rámci Přírodní rezervace Věstonická nádrž, která byla na území střední nádrže vyhlášena v r. 1994. Mnohem kvalitnější porosty a skutečný základ lužního lesa byly ale opětovným zvednutím hladiny v r. 2001 znovu utopeny a zničeny, včetně obou umělých ostrovů. V úzkém vztahu ke změnám situace v nádrži mělo komplikovaný vývoj i hnízdění vodních ptáků, které dospělo do současného, značně neuspokojivého a mnohem horšího stavu, než byla výchozí situace při uvedení nádrže do provozu. Počty hnízdních párů poklesly na zlomek původního stavu, ať už jde o racky chechtavé (*Larus ridibundus*), rybáky obecné (*Sterna hirundo*) nebo husy velké (*Anser anser*).

Hnízdění vodního ptactva tedy prodělávalo různé zvraty, ale i přesto je střední nádrž považována za jednu z našich nejvýznamnějších ornitologických lokalit. Jisté i proto, že tímto územím vedla odedávna tradiční tahová cesta vodního ptactva a lokalita patřila vždy mezi jedno z nejvýznamnějších zimovišť vodních ptáků.

A právě zimní období je optimální čas, kdy se zde můžeme setkat s mimořádným množstvím velkých vodních ptáků a pozorovat divadlo, při kterém oči přecházejí a duši svírá nepopsatelný pocit z monumentálnosti divoké přírody.

S nástupem tuhé severské zimy se dva druhy divokých husí, husa polní (*Anser*

Studené zimní slunce, třeskutý mráz a hejna divokých husí na ledě střední nádrže vodního díla Nové Mlýny v únorovém ránu 2003

fabalis) a husa běločelá (*A. albifrons*) sdružují do obrovských hejn a opouštějí rodnou tundru v severní Evropě a Asii. Unikají před sněhovou pokrývkou a táhnou v několika koridorech z rozsáhlého areálu svého výskytu směrem k jihu, kopírují mořská pobřeží, hledají jezerní oblasti a jak mrazy sílí, postupují i dovnitř evropského kontinentu. Hledají pole osetá ozimy a blízkost rozlehlých vodních ploch, kde mohou nocovat a odpočívat. Tradiční místa největších zimních seskupení severských hus jsou na pobřeží Velké Británie a Severního moře, vnitrozemská zimoviště na pustě Hortobágy v Maďarsku a také na jižní Moravě a v okolí Neziderského jezera v Rakousku. Na jižní Moravě nacházely husy nejlepší podmínky v oblasti Lednických a Pohořelických rybníků, odkud jsou zimní koncentrace, dosahující až 20 000 jedinců, obou druhů sledovány od počátku 20. stol. S výstavbou vodního díla Nové Mlýny se situace postupně měnila a husy začaly jednoznačně upřednostňovat napuštěnou střední nádrž, aniž by současně využívaly nádrž horní nebo dolní. Tato úzká vazba se netýká pouze

Zimující husy vyhledávají především pole osetá ozimy a v oranicích zapomenutá kukuřičná zrna. Denně létají až do vzdálenosti 30 km od střední nádrže

severských druhů hus, ale střední nádrž preferují téměř všechny druhy vodních ptáků, které se zde na podzimním tahu zastavují a někdy i přezimují.

První velké koncentrace divokých hus na nádrži můžeme pozorovat již od poloviny srpna, ale ty se týkají husy velké, která v ČR a v okolních zemích pravidelně hnízdí. Na jižní Moravu se ke konci léta slétávají husy velké z širokého okolí a celkem se jich zde pravidelně soustřeďuje kolem 5 000. S nástupem lovecké sezony jejich počty klesají a husy se postupně přesunují na jihoevropská zimoviště.

Pravidelný přilet prvních hejn severských husí na naše lokality začíná od druhé poloviny října, ale teprve v průběhu listopadu se na nádrži objevují maximální počty několika tisíc jedinců. V této době

Ornitologické safari na střední nádrži se odehrává při zimních mrazech

vrcholí lovecká sezona a hejna husí, jak jsou na polích rušena, přelétávají po krajině, rozptylují se na rybníční soustavy a většinou proto nedochází k maximálním koncentracím na jednom místě. Pokud v prosinci začne silně mrznout a pole s ozimy pokryje vrstva sněhu, husy okamžitě odlétají a hledají vhodnější lokality na jihu. Často se v minulosti soustřeďovala velká hejna husí na nezamrzajícím úseku slovenského toku Dunaje, kde přecházela vrchol zimního období. Ihned po ústupu největších mrazů, což v podmínkách jižní Moravy představuje obvykle poslední dekáda ledna, se husy rozptýlené po krajině vracejí, a protože v této době se už neloví, soustřeďují se pravidelně na střední nádrži, i když bývá v tuto dobu pokrytá silným ledem. Stačí ale větší oteplení, jako např. na začátku r. 2005, a husy okamžitě reagují a odlétají k severu. Ochlazení je naopak rychle vrací na zimoviště. Zatímco nejvyšší koncentrace obou druhů severských husí dosahovaly během druhé poloviny 20. stol. cca 20 000 jedinců, od počátku 90. let se počty postupně zvedaly — v zimě 1993/94 se na střední nádrži shromáždilo kolem 50 000 hus a o rok později dokonce takové množství, že se dalo jen obtížně odhadnout. Z řady sčítacích dnů ale zcela jasně vyplynulo, že se zde shromáždilo minimálně 80 000 a pravděpodobně i 100 000 ptáků obou druhů. Ještě v zimě 1995/96 se mimořádně vysoké stavy zimujících husí na nádrži objevily, ale v dalších sezonách se počty snížily a dosahovaly kolem 15 000 jedinců. Teprve od r. 2000 se počty hus zase zvyšují a v zimě 2003/04 jich na nádrži zimovalo kolem 30 000.

Husa polní v těchto smíšených hejnech vždy značně převažovala, i když se v některých letech objevily ve vyšších počtech i husy běločelá a jejich podíl byl odhadován až na 50 % z celkového počtu hus. Právě v posledních letech se tento trend opět objevuje a husy běločelých na zimovištích opakovaně přibývá. Při detailním pozorování hejn na polích se někdy postěstí objevit i další druhy hus, které k nám vzácně zalétají a zimují společně s oběma hojnými druhy. Je to především husa malá (*Anser erythropus*), která zbarvením připomíná husu běločelou, ale velikost a především velká bílá čelní skvrna a žlutý proužek kolem oka ji bezpečně prozradí. Tento boreální druh protahuje naším územím zřejmě pravidelně v menších počtech, ale ve smíšených hejnech uniká pozornosti. Mezi zimujícími husami byla také několikrát zastihena ojedinele berneška rudokrká (*Branta ruficollis*), jejíž tradiční zimoviště leží mnohem východněji, i arktická berneška bělolící (*B. leucopsis*), která naopak zimuje v západní Evropě při pobřeží Severního moře. Tyto a další opakovaně pozorované zálety (husa indická — *A. indicus*, husice nilská — *Alopochen aegyptiaca*) se mohou týkat jedinců uprchlých ze zajetí. Naopak při pozorování zimujících hejn na ozimech je možné — při použití kvalitního stativového dalekohledu — rozpoznat mezi husami polními i jednotlivé poddruhy (*A. f. fabalis* a *A. f. rossicus*), včetně husy krátkozobé (*A. brachyrhynchus*), která byla taxonomy oddělena od husy polní jako samostatný druh teprve nedávno.

Zatímco vyhledávání ornitologických zajímavostí mezi tisícíhlavými hejny je prací

rutinní, časově dost náročnou a vhodnou pro zkušené ornitology, přímé pozorování husí opouštějících nocoviště je přístupné každému, kdo si přivstane a je ochoten v lednovém nebo únorovém mrazu čekat na hrázi střední nádrže na ranní rozbřesk. Zvláště, když je vodní plocha zamrzlá a mrazivé bezvětří přenáší ostré praskání ledů až za břehy nádrže, se jeden z nejpůsobivějších přírodních jevů naší přírody může ukázat v plné kráse. S hukotem připomínajícím průjezd vlaku se z ledu opakovaně zvedá černý mrak, opět mizí, usedá a sbírá odvahu k odletu. Dokud se obloha nad Pálavou nerozjasní prvními červánky a nenavětlí siluetu mušovského kostelíku, zůstávají pulzující hejna uprostřed nádrže pouhou černou hmotou, ale s přibývajícím světlem je možné rozpoznat desetitisíce kmitajících křídel a jeden velký tmavý mrak, jak se postupně trhá na několik menších. K hrázi se přibližuje stále silící husí pokřik a nervozita vyhladovělých ptáků je cítit v ovzduší. A potom zdánlivě pomalu s typickým voláním stoupají nad led nekončící zástupy tmavých siluet, zvedají se do bezpečné výšky a řadí se do charakte-

Koncem léta se na střední nádrži objevuje několik tisíc hus velkých (Anser anser). Zůstávají zde až do konce podzimu a potom táhnou na zimoviště v jižní Evropě

ristických klínů. S křikem přelétávají hráze a míří do všech světových stran. Klín za klínem, stovka za stovkou plachých ptáků opouští nocoviště a spěchá za potravou.

Když se obloha rozjasní ještě víc, na ledě se zvedá najednou mnohem víc ptáků a s ještě větším křikem. Důvod je zřejmý: z nocoviště v blízkém luhu tiše přilétají nad ledovou plochu orli mořští (*Haliaeetus albicilla*). Usedají opodál vyplašených husí, které nutí k chaotickému odletu, při němž kontrolují, zda některá nepřežila mrazivou noc nebo přiletěla na nocoviště zraněná brokovou střelou. Obrovští orli nemají šanci ulovit zdravou husu, ale jakmile zjistí, že není pták zcela v kondici, dovedou jej

Hejno hus běločelých (Anser albifrons) přilétá na střední nádrž. Od hus polních (A. fabalis) se starší ptáci velmi dobře odlišují bílou skvrnou na čele a tmavými pruhy na prsou. Snímky M. Šebely

pronásledovat až do úspěšného završení lovu. Orlu mořských se kolem zimujících hejn husí zdržuje i několik desítek a jejich pozorování patří k dalším mimořádným zážitkům z exkurze na střední nádrži.

Severské husy zůstávají celý den na polích, kde se pasou na ozimech nebo sbírají v oranici zapomenutá kukuřičná zrna, a teprve za šera se vracejí na nádrž. Pokud je zamrzlá jen částečně, přistávají na volné vodě, kde přechkávají noc. Ve střední nádrži nezamrzá ani v silných mrazech výústní trať Svratky a větší plocha pod přelivem z horní nádrže. Když je celá nádrž úplně zamrzlá, usedají husy na led daleko od ostrůvků, aby měly dostatečný přehled a mohly kontrolovat plochu kolem sebe. Po ledě přicházejí v noci k hejnům lišky a husy jsou nuceny často měnit nocoviště, i když pouze v ohrázeném území. Při jasných měsíčních nocích a malé sněhové pokrývce se cítí husy bezpečně a zůstávají celou noc na polích.

Velký počet hus denně navštěvujících pole osázená ozimou vyvolává opakované reakce zemědělců a diskuse o škodách. V letech nejvyšších koncentrací hus polních a hus běločelých byla dokonce na okrese Břeclav změněna doba lovu a z důvodu ochrany zemědělských plodin posunuta až do konce února. Tento přístup sice výrazně zvýšil úlovky hus, zvláště v lokalitách, kde se obvykle husy neloví, ovšem seriózní doklady o účinnosti této ochrany osetých pozemků včetně hodnot dosažené produkce obilí z postižených parcel k dispozici nejsou. Naopak měly tyto lovy výrazně negativní vliv na hnízdní populaci husy velké, která již v únoru obsazuje hnízdní teritoria, chová se na těchto lokalitách méně plaše a stávala se snadným úlovkem. Husy mohou na ozimém obilí škodit, ovšem ne v době, kdy je půda zamrzlá a ony pouze uštipují listy. Naopak mohou těmto porostům i prospívat tím, že oštipováním nutí rostlinku k bohatšímu odnožování a svým trusem tyto parcely obohacují o dusík a jiné ustrojené látky. Pouze při oblevě a rozmrznutí půdy může husa při pastvě na ozimech vytrhávat celé rostlinky a tím významně porosty poškozovat.

V posledních letech se tahové zvyklosti a trasy severských hus mění a počty protahujících husí jsou na jižní Moravě vyšší na konci zimy, tedy při cestě k severu a návratu na hnízdiště. V minulosti byly počty vyšší na podzimním tahu. Současně zaznamenali ornitologové ještě jednu zajímavou skutečnost — naše husa velká, druh, který na střední nádrži i na okolních rybnících ještě hnízdí, se začíná objevovat na hnízdištích stále časněji a v posledních letech již od poloviny ledna, přičemž zde v menších počtech už i zimovala.

Přírodovědně velmi zajímavá a specifická jižní Morava láká odborníky i obdivovatele přírody tradičně během vegetační sezony a všichni zde obvykle najdou to, za čím sem přišli. Že se tu ale mohou uprostřed zimy setkat s jedním z nejpůsobivějších jevů v naší přírodě a v těsném kontaktu obdivovat obrovské množství plachých severských husí při jejich zimování, to zatím zůstává široké veřejnosti spíše utajeno (blíže je možné se s tématem seznámit v nové knize autora — *Živá voda pod Pálavou* — Živa 2005, 1: VIII). I přesto, že je tato lokalita vzdálená od Brna necelých 50 km velmi dobře a rychle dostupná.